

XXIII.

Francia utazók Magyarországon az első világháború előtti évtizedekben.

A múlt század nyolcvanas éveiben a francia-magyar viszony reánk nézve kedvezőtlenül alakul. Ekkor annak a megbecsülésnek és rokonszenvnek helyébe, melyet a szabadságharc és az emigráció francia szabadelvű és köztársasági körökben a magyarság iránt ébresztett, az elhidegülés, közöny, gyanakvás és bizalmatlanság lép. Ez a változás az európai külpolitikai helyzet következménye. 1879-ben ugyanis Németország Oroszország balkáni törekvéseinek és Franciaország revanche-politikájának ellensúlyozása végett az osztrák-magyar monarchiával szövetségre lép, melyhez 1882-ben Olaszország is csatlakozik. E szövetekezés nyilvánvalóvá teszi, hogy Franciaország a magyarokra mint szövetségesekre nem számíthat s a magyar ellenzéki politikusoknak s íróknak francia-barát és német-ellenes nyilatkozatait nem lehet komolyan venni. A hármasszövetséggel szemben Franciaország Oroszország felé orientálódik és 1891-ben a két állam szövetséget köt, mely 1904-ben Nagy-Britannia csatlakozásával hármasszövetség alakul.

Az orosz-francia szövetekezés következménye volt az az érdeklődés és rokonszenv is, melyet a franciák a világháború előtti évtizedekben a pánszláv aspirációk és a monarchia szláv népei iránt tanúsítottak. A lengyelek, csehek, szerbek s velük együtt a románok a németiség és magyarság ellen folyó harcukban első sorban Franciaországra számítottak, azt igyekeztek ügyüknek megnyerni. Az erre irányuló propagandában a románok és csehek bizonyultak a legügyesebbeknek. Sok francia könyvben, memorandumban, röpiratban, hírlap- és folyóiratcikkben hirdették álláspontjukat, egyesületeket és szemléket alapítottak, előadásokat tartottak és szívós munkájukkal sikerült nemcsak a francia szellemi élet kiváló képviselőit: politikusokat, publicistákat, tudósokat, egyetemi tanárokat, hanem jóformán az egész francia közvéleményt a maguk érdekében kedvezően befolyásolni.

A franciaországi szláv és román propaganda ellenében a magyarság védelmére magyar és francia szerzők tollából időnként jelentek meg ugyan francia nyelvű kiadványok, melyek az ellenünk hangoztatott vádaknak kellő értékükre szállították le, azonban vajmi kevés volt a hatásuk s a múlt század utolsó negyedében a magyarság s a nemzetiségek közti küzdelemben a francia kormány, sajtó és közönség a szlávok és románok pártjára állt, sőt sikerült e népeknek megingatniok és tőlünk elidegeníteniök még oly magyarbarát franciákat is,

mint Michelet, Mistral, Coppée, Mme Adam, stb. A magyarellenes propaganda hatása alatt a franciák szemében a magyar már nem az a hősi, lovagias, idealista, a keresztény művelődésért magát feláldozó, szabadság- és hazaszerető nép, amilyennek azelőtt gyakran feltűntették, hanem egy barbár, erőszakos, zsarnoki, ázsiai faj, mely évszázadokon át elnyomta, kizsákmányolta, tűzzel-vassal magyarosította az uralma alá került idegen népeket s ellensége a szabadságnak, demokráciának és kultúrának. Politikai elszigeteltségiünket teljessé tette az alldeutsch-mozgalom. Az is a hazai németek elnyomásával és erőszakos magyarosításával vádolva bennünket mind Ausztriában, mind Németországban széles körben ellenszenvessé tette a magyar nevet.

Azok a francia utazók, kik ezekben az évtizedekben Magyarországon jártak, szintén többé-kevésbbé a nemzetiségi propaganda hatása alatt állottak és hazánkban utazva, elsősorban a nemzetiségi kérdés iránt érdeklődtek. Voltak olyanok, akik helyszíni tapasztalataiknak s magyar ismerőseik érveinek hatása alatt módosították magukkal hozott nézeteiket s akadtak a politizálástól tartózkodó utazók is, akik vagy szórakozás végett vagy valami különleges, nem politikai célból keresték fel hazánkat.

A franciák hangulatváltozásának egyik első bizonyossága Montferrier 1884-ben megjelent könyve, amelynek egyes fejezetei előbb a *Journal des Débats*-ban láttak napvilágot, Montferrier egy közép- és kelet-európai utazás keretében akkor jár tehát hazánkban, amikor a francia-magyar barátkozás még javában folyt és a magyarellenes propaganda Franciaországban még nem nyomta el az irányunkban megnyilatkozó rokonszenvet.

Montferrier szerény, tapintatos és értelmes író, aki utazását *voyage de fantaisie politique*-nak nevezi. Könnyedén siklik el a dolgok felett, nem akar mélyükre hatolni, tudja, hogy néhány nap futólagos benyomásai alapján nem lehet ismeretlen országokról és népekről ítéletet mondani. A magyar politikai helyzetről is tehát óvatosan nyilatkozik. Elismeri a magyarok politikai érettségét, erős nemzeti érzését és szabadságszeretetét. Nem vonja kétségbe, hogy a magyar kemény, bátor, büszke, harcias nép s vannak kiváló tulajdonságai, de azért a magyaroknak nincs joguk úgy bánni a románokkal és szlávokkal, ahogy a franciák Észak-Afrikában bánnak a kabilokkal. Elismeri, hogy helyzetük kétségkívül nehéz, mert ragaszkodnak önállóságukhoz és nem akarják, hogy a németek vagy a szlávok felszívják őket.

Montferrier-t Budapesten tekintélyes férfiakkal folytatott beszélgetései s fővárosunkban tett megfigyelései arról győzik meg, hogy a franciák iránt a magyarság körében nagy a rokonszenv. Óva inti azonban honfitársait minden optimizmustól, mert a magyarok minden francia szimpátiájuk ellenére kénytelenek a németekkel egy úton haladni, ezért kitartanak a hármasszövetség mellett s ha esetleg a németek és franciák közt háborúra kerül a sor, teljesítik kötelességüket és ha nem is szívesen, de mégis fegyvert fognak a franciák ellen.

A fővárosból a francia utazó a Balkánra utazik. Budapesttől Újvidékig a vonat ablakából, mint megjegyzi, nem lát sem folyót, sem erdőt, sem dombot, csak óriási szántóföldeket, ökrö-, meg juhnyáját, tömördek libát s alacsony, fehér falú, tiszta házakból álló nagy falva-

kat. Igen termékeny, de „kétségbeesítően unalmas“ vidék ez, mint írja, nem talál rajta semmi csodálni valót.

1903-ban Raymond Recouly ad ki egy könyvet Magyarországról, 1902-ben több hetet tölt Erdélyben mint Gerando Attiláné, szül. Teleki Irén grófnő vendége, akinek könyvét ajánlotta. Kolozsvárt erdélyi főurakkal és tanárokkal ismerkedik meg, előadást tart Lotiról, részt vesz a Mátyás-szobor leleplezési ünnepségén, ott látja az öreg, megtört Jókai Mórt fiatal feleségével, Nagy Bellával. Ellátogat ezenkívül Szamosújvárra, Bánffihunyadra, Brassóba, Nagyszebenbe és egy kolozsvári egyetemi tanár társaságában kerékpáron bejárja Erdély szebb vidékeit. Hosszabb ideig tartózkodik Szatmárban is, onnan elmegy Tokajba és Debrecenbe, majd bejárja az Alduna vidékét és a Bánátot. Felkeresi Zágrábot is, azután hosszabb tartózkodásra fővárosunkba érkezik és szept. 12-én tanúja a Kossuth Lajos születése száz éves fordulóján rendezett nagyszabású emlékünnepevénynek, melyen az óriási tömeg felvonulása órákon át tartott. A kormány az ünnepléstől távol tartotta magát, a középületeken nem volt zászló, sem lampion, a kaszárnyákban készenlétben állt a katonaság, a rendőrség nem mutatkozott.

Recoulyt mintegy két hónapra terjedő magyarországi utazása alatt főkép a nemzetiségi kérdés és a politikai helyzet érdekli. A nemzetiségi kérdés tekintetében az a felfogása, hogy azt nem könyvtárakban, nem propagandairatokból és statisztikákból, hanem közvetlenül a helyszínen kell tanulmányozni. Ezért látogatja meg Magyarországnak mindazokat a vidékeit, hol románok, szászok, svábok s egyéb nemzetiségek nagyobb számban élnek. Kísérői magyarok, akik kétségkívül hatással vannak véleményének kialakulására, azonban mindenütt, ahol megfordul, összeköttetésbe lép a nemzetiségek vezetőivel, elolvassa vagy lefordíttatja magának a helyi lapokat és igyekszik megismerni a közhangulatot. Ugy találja, hogy a helyzet nincs annyira elmérgesedve, mint ahogy külföldön gondolják: a nemzetiségi mozgalmakat a vezetők mértékteljesen szítják és azok a köznépet nem nagyon érdeklik.

A magyar-román viszonyt először abban a faluban figyeli meg, melyben mint Gerando Attiláné vendége tartózkodik. Ezt a falut vegyesen lakják magyarok és románok, akik szemmeláthatóan jól megférnek egymás mellett és a nemzetiségi kérdés hidegen hagyja őket. A nyelv és vallás elválasztja ugyan őket egymástól, egyesíti őket azonban a közös életmód és a közös szegénység. Az a különbség köztük, hogy a magyar felveszi a harcot a nyomorral, a román ellenben közönyös és igénytelen.

Mint Szamosújvárott és Kolozsvárott látja, az örmények egészen el vannak magyarosodva. Sok kereskedő van köztük, anyagi érdekeik azt kívánják, hogy alkalmazkodjanak a magyarokhoz, akikben nagy a hiúság s akik, ha udvariasságot és szolgálatkészséget tapasztalnak a kereskedő részéről, engedik becsapni magukat.

Nagyszebenben Recoulynak alkalma nyílik megfigyelni, hogy a szászok s magyarok közt milyen feszült a viszony. Magyar útítársával bemegy egy vendéglőbe. Az magyarul szól a pincérhez, mire a jelenlevő szászok a zenekarral a *Gott erhaltét* játszatják. Mikor magyar kísérője ez ellen tiltakozik, a szászok elkezdenek kiabálni és fenyegetőzni. Tettelegességre nem kerül a sor, mert bekísérik őket a városházára, hon-

nan csak háromnegyed óra múlva szabadulnak s a magyar urat botrányokozásért harminc korona pénzbüntetésre ítélik. Az eseten okulva Recouly Brassóba egyedül megy. Ott felkeresi a szászok vezető emberét, a lutheránus lelkészt, aki szívesen fogadja, de a szászok sérelmeiről nem hajlandó előtte nyilatkozni, másnap azonban elküldi neki az erdélyi szászok helyzetét ismertető füzetét.

A szászok Recouly szerint nem sokan vannak, de gazdagok, erősen meg vannak szervezve, jól szerkesztett lapjaik vannak s csökönyösen elzárkóznak a magyarságtól. Külön kis államot akarnak alkotni a magyar államon belül és neheztelnek Vilmos császárra, aki 1897. szeptemberében tett budapesti látogatása alkalmával egy pohárköszöntőjében magasztalta a „hősi, lovagias és lojális“ magyar nemzetet. Haragusznak Virchovra, a híres német tudósra is, aki rövid idővel halála előtt Brassóban járt. A szászok lelkesen fogadták, de mikor Virchov elítélte örökös ellenzékiekedésüket és a békülékenységet s a magyarokkal való megegyezést tanácsolta nekik, elhidegültek iránta s mikor elutazott, senki sem kísérte ki az állomásra.

Egészen más a helyzet a Bánátban. Ott a svábság nem zúgolódik és meg van a sorsával elégedve. Pompás, termékeny földjei, tiszta, rendes falvai vannak, a magyarsággal tökéletes összhangban él, azt a lakosság élte-jének, a magyar nyelv tudását pedig a magasabbrendű műveltség jelenék tekinti. A Bánátban a pángermán mozgalom élén két volt erdélyi szász tanító: Krammer és Korn áll. Lapjaik izgatnak a magyarok ellen, a torontáli s temesi svábok azonban nem igen vesznek tudomást róluk. Békében művelik a földjeiket, jó módban élnek, vagyonosodnak, a politikával nem törődnek.

Ellátogat Recouly három olyan sváb községbe is, melyeknek lakói valaha Lotharingiából bevándorolt franciák voltak, a Nagykikinda közelében fekvő Szenthubert (Saint-Hubert), Károlyliget (Charleville) és Seultourn községekre. Lakóiknak francia nevük van, de senki sem tud már köztük egy szót sem franciául. Németül beszélnek s magyarosan öltözködnek. Igen szívesen látják a francia vendéget, minden háznál borral kínálják, Szenthubertben a zenekar a Rákóczi-indulót és a *Marseillaise*-t játsza tiszteletére.

Ami a román kérdést illeti, Recouly úgy tapasztalja, hogy azokban a könyvekben és füzetekben, melyekkel a románok „Franciaországot egy idő óta elárasztják“, sok a túlzás. Kétségtelen szerinte, hogy Erdély egy ezredéven át magyar föld volt, a magyar uralom jogosságát senki nem vitatta s „az összes és értelmes románok ma sem vonják kétségbe.“ Románok Erdélyben csak a XIII. század óta vannak. Nem lehet tehát komolyan venni azokat a román földrajzi könyveket, melyek a jövőre Románia határául a Tiszát jelölik meg. Az erdélyi román tanárok, akikkel Recouly erről beszélt, maguk is mosolyogtak ezeken az ábrándos tervezetéseken.

Azt ellenben Recouly bizonyosra veszi, hogy a románok soha elmagyarosodni nem fognak. Túl sokan vannak és túlságosan passzívak s közönyösek, semhogy bármely más népbe beleolvadjanak. A magyaroknak és románoknak meg kell tehát találni a módját, hogy egymás mellett békésen éljenek. A magyar államnak szemére lehet vetni egyes ügyetlen közigazgatási intézkedéseket, de az a joga, hogy az állami

iskolákban a magyar nyelvet taníttathatja, Recouly szerint vitán felül áll. A románok olyan nagyfokú elnyomatásáról pedig, mint amilyen a lengyeleké Poroszországban s a zsidóké Romániában, Magyarországon szó sem lehet. „Azt — írja Recouly — senkivel, aki az országot figyelmesen megtekintette, soha elhíttetni nem fogják.”

Az is bizonyos Recouly szerint, hogy az erdélyi román népet, a paraszt-tömegeket a magyarelles propaganda közönyösen hagyja. Mesterségesen szított mozgalom ez, tanárok, ügyvédek, újságírók, papok műve, melyet „rossz nyelvek szerint” Romániából pénzelnék.

Mikor Recouly Budapesten járt, a magyar politikusokat a különvámterület kérdése foglalkoztatta. Ennek a kérdésnek Recouly egy fejezetet szentel könyvében és lehetségesnek tartja, hogy az előbb-utóbb a magyar kívánságoknak megfelelően fog megoldódni. Nem hiszi azonban, hogy a monarchia e két államának gazdasági különválását politikai különválás fogja követni, mert a magyarokra nézve több ok miatt előnyös a *status quo* fenntartása. Magyarország lakosságának felét nemzetiségek alkotják, ezek pedig nem akarnak Ausztriától elszakadni, mert benne a magyarok ellenében védelmezőjüket látják. Elszakadás esetén e nemzetiségek éppúgy szembeszállnának a magyarokkal, ahogy 1848-ban tették és ha nyelvileg, fajilag és politikailag nem is egységesek, ellenállásuk nagy zavarokat okozna. Még fontosabb a magyarokra nézve a monarchia fennmaradása külpolitikai szempontból. Magyarország két nagyhatalom, Németország és Oroszország közelében terül el. Központi fekvése, kedvező földrajzi helyzete miatt mint önálló állam nem sokáig tudná semlegességét és függetlenségét megőrizni s előbb-utóbb valamelyik hatalmas szomszédja tenné rá a kezét. Jelenlegi helyzete előnyösebb, mint Ausztriáé, mert a Lajtán innen a magyarok kezében van a hegemonia, Ausztriában ellenben a németek a csehekkel és lengyelekkel szemben elvesztették fölényüket. Ezért a magyarok a monarchiában túlsúlyban vannak és vezető szerepet játszanak. Érdekes fejtegetéseit Recouly azzal végzi, hogy a monarchia különböző népeit csak egy „erős és értelmes” uralkodó személve tudja összetartani. Ha e dinasztikus kapcsolat megszakad, mi sem tudja majd a birodalom felbomlását megakadályozni.

Az első világháború alatt és után Recouly megváltoztatta magyarbarát álláspontját és a *Figaro*-ban s egyéb lapokban és folyóiratokban támadásokat intézett Magyarország ellen.

René Gonnard, a lyoni egyetem közgazdaságtanára, 1907-ben hivatalos mezőgazdasági tanulmányútat tett Magyarországon. Első dolga volt a budapesti Mezőgazdasági Múzeum tanulmányozása, amelyet esztétikai, tudományos és gyakorlati tekintetben egyaránt mintaszerű és a maga nemében páratlan intézménynek ismert meg. Azután mezőgazdasági tanintézeteket látogat meg, a magyaróvári akadémiát, a debreceni és kassai főiskolát, a kecskeméti és komáromi földművelésiskolát, a gödöllői és kassai női háztartási iskolát stb. Megtekint egyes fővárosi és vidéki, gazdasági kísérleti állomásokat is. Tapasztalatai és a magyar hatóságok által rendelkezésre bocsátott adatok alapján könyve első részében ismerteti hazánk mezőgazdasági intézményeit. Elismeri, hogy Magyarország annakidején a mezőgazdasági oktatás terén valamennyi művelt nemzetet megelőzte és kívánatosnak tartja, hogy mint

agrárország a jövőben ezt az oktatást még szélesebb körben kiterjessze s a különböző fokú intézetek számát még jobban növelje.

Munkája második részében a szerző a nagy-, közép- és kisbirtok, a mezőgazdasági munkásság, az agrárszociálizmus, a földműves-kivándorlás és a mezőgazdasági egyesületek kérdésével foglalkozik. Megtekinti a nagy állami birtokokat, a mezőhegyesi és kishéri uradalmat s a gödöllői korona-uradalmat és több magán nagybirtokot. Meglátogat közép- és kisbirtokokat, valamint falvakat is az ország különböző vidékein, főképp az Alföldön. A magyar falvakról így ír: „Elég sok falut és több „parasztvárost” láttam a tulajdonképeni Magyarországnak majdnem minden vidékén: mindenütt, mondhatom, amit a birtokos parasztság életéből láttam, kedvező hatást tett rám. Úgy tetszett, hogy ezek a parasztok gyakran aránylag olyan kényelmes életet élnek, amint a mi tartományaink közül sokban a hozzájuk hasonló sorban élők nem ismernek... Egy másik vonás, melyet kezdettől fogva megfigyeltem, ... a rend, szabályosság és tisztaság, mely a falukban uralkodik, s mely a lakások belsejében is leggyakrabban megtalálható.” A szlovák falvak, melyeket a francia professzor Kassa vidékén lát, szegényesebbek, de festőibbek, változatosabbak, kevésbé egyhangúak, mint a magyarok, a „szegény latin testvéreknek”, a románoknak házái ellenben nyomorúságos viskók. Körülbelül hatvan parasztházat volt alkalma megfigyelnie. Ha az ország szegényebb részeibe, a Felvidék, Erdély, Dunántúl falvaiba is elvezették volna Gonnard-t magyar kísérei, véleménye a magyar földművelő lakosság helyzetéről valószínűleg nem lett volna ilyen kedvező.

Gonnard műve harmadik részében Magyarország terményeit: a gabonaneműeket, szőlőket, kerteket, erdőket, stb. ismerteti. Az egész könyvet laikus olvasó is haszonnal és élvezettel forgathatja. Nemcsak szakszerű fejtegetések, és statisztikai adatok vannak benne, hanem önálló, személyes megfigyelések és élmények is, belőlük a francia olvasó nemcsak a magyar földművelésről, hanem az egész világháború-előtti Magyarországról pontos képet nyerhetett.

Nem-szakemberre nézve különösen érdekesek Gonnard művének a magyar földre, jellemre és társadalomra, valamint a nemzetiségekre vonatkozó részletei. Nyilvánvaló a magyar nemzet iránt érzett nagyrabecsülése. Ő is, mint Reclus, akit többször idéz, elismeri a magyarság kiválóságát, mely „a germán, szláv és török tenger hullámaintól verdesvő ezer éven át meg tudta őrizni nusztaí függetlenségét s meg tudta védelmezni hagyományait és eredetiségét.” Soha nem veszi el azonban tárgyilagosságát s nem hallgatja el kifogásait. Látja a magyarság hibáit s a magyar élet árnyoldalait is és rámutat a jövőjét fenyegető veszedelemkre. Lángoló hazafiasság, erős nemzeti önérzet, rendíthetetlen bátorság, a haladásnak és a modernségnek bizonyos arisztokratikus hajlammal összeférő kultusza, nagyzási mánia, az útiába álló akadályok elhárításában megnyilvánuló erőszakosság, a tárgyalásokban és alkudozásokban tanúsított ügyesség, dőlyfősség, tékozló hajlam, feltűnési vágy, melyeket a nyíltság, kedélyesség és vendégszeretet tesz megbocsáthatókká, íme, ezek Gonnard szerint a magyarság fő jellemvonásai. Nem romantikus és naiv, mint egyes franciák hiszik, hanem inkább pozitív, gyakorlatias, számító nép; a szlovák és román nem

olyan harcias és politikus, de azokban erősebb a vallásos és misztikus hajlam s miként házaik és ruháik mutatják, több a fantázia és művészi érzék.

A politizálástól Gonnard óvakodik. Csak könyve előszavában érinti a német-magyar viszony kérdését. Kifejezi azt a reményét, hogy a magyarok, akik iránt egykor a franciák olyan nagy rokonszenvet éreztek s akik sajnálatukra „ellenségeik legjobb barátai” lettek, előbb-utóbb felismerik a veszedelmet, mely „ezeréves függetlenségüket, eredeti műveltségüket, sőt létüket” Németország részéről fenyegeti és a hármasszövetség roskatag épületének alátámasztása helyett az olaszokkal együtt csatlakoznak majd „Nyugathoz”, hogy egyesült erővel megakadályozzák Németországnak európai hegemoniára való törekvését.

1909. augusztus havában a XVI. nemzetközi orvosi kongresszus ülésezett fővárosunkban. A kongresszuson mintegy 3000 orvos vett részt, köztük 281 francia. Ketten közülük: Bauzon kórházi főorvos és Zipfel egyetemi tanár a kongresszussal kapcsolatban tett közép- és kelet-európai utazásukról érdekes könyvet adtak ki, melynek egyik fejezetében budapesti élményeikről számolnak be.

Mint írják, augusztus 29-én érkeztek Budapestre. Egyikük az Orient-szállodában, másikuk egy mágánspalotában kapott szobát. A kongresszus, melynek előkészítését és rendezését Müller Kálmán elnök és Grósz Emil végezte, mintaszerű rendben folyt le. Ezt a kongresszusnak különösen azok a tagjai méltányolták, akik a római és madridi kongresszuson is részt vettek s ott e téren nem valami előnyös tapasztalataik voltak. A kongresszus ünnepélyes megnívítása a Vigadó nagytermében ment végbe, ahol Apponvi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter francia nyelven mondott üdvözlő beszédet. Ugyanaz nap a francia delegáció megkoszorúzta két kiváló magyar orvosnak: Szemmelweis Ignácnak és Fodor Lőzsefnek szobrát. Este a franciák Fontenay budapesti francia főkonzul vendégei voltak. A következő napok délelőtti és délutáni óráit a kongresszus ülései foglalták le. Egy este a Vigadóban Budapest székesfőváros vendégelte meg a kongresszistákat. Ott nagy volt a tolongás és „szomorú látvány” volt az a roham, melyet a vendégek a dúsan felszerelt büffék ellen intéztek. Egy délután Louis Francois pezsgőváros hívta meg honfitársait budafoki kastélyába és gvárába, egyik este a Dunán sétahajózásban, egy másik este pedig a Nemzeti Színházban. Az ember tragédiájának előadásán vettek részt. Egy ízben a királvi palotában is volt fogadtatás részükre. A francia delegáció elnöke, Landouzy professzor egyik nap a Hungáriában mintegy száz vendéget hívott meg ebédre, Bókay János az Országos Kaszinóban. Liebermann professzor pedig a Deli-étteremben vendégelte meg orvoskollégái részét.

Kellemesen érintette a francia vendégeket az az előzékenységgel, mellyel Budapesten a villamos kalauzoktól kezdve a legmagasabb állású személyiségekig találkoztak. Azt írják, hogy a nyolc nagy város közül, melyekben utazásuk közben időztek, egyik sem hagyott hátra bennük olyan kellemes benyomásokat, mint a magyar főváros.

Azalatt az öt nap alatt, melyet a francia orvosok Budapesten töltöttek, megtekintették a főváros nevezetességeit is. Meglepte őket az utcák tisztsága és rendessége, a katolikus papság világias viselkedése, megcsodál-

ták a marciális külsejű és dekoratív hatású lovasrendőröket, élvezték a Halász-bástyáról és Gellért-hegyről nyíló kilátást, megízlelték a vendéglők paprikás ételeit, és minthogy a királyi palota bejárata előtt ott-jártukkor fezes katonák teljesítettek szolgálatot, bosnyák vagy albán kaszárnyának nézték az őrségépületet.

Szeptember 6-án a két francia orvos tovább utazik Belgrádba. A vasút ablakból látják a „magyar szteppét“ legelésző ménesekkel, ökröcsordákkal és juhnyájakkal, látnak magyar csikóst is, „aki még néhány éve lovon ülő betyár is volt egy személyben s egyforma ügyességgel tudott bánni az ostorral és a késsel.“

1909-ben egy francia kálvinista hittudós, Emile Doumergue, a montaubani protestáns hittudományi kar dékánja utazik hazánkban. Érdeklődése hazánk iránt Genfben ébredt fel az 1909-iki Kálvin-jubileum alkalmával, melyen gróf Dégenfeld Józsefnek, a tiszántúli református egyházkerület főgondnokának vezetése alatt ötven tagú magyar küldöttség jelent meg. Doumergue az ő meghívásukra látogatta meg Magyarországot, hogy a helyszínen tanulmányozza a magyar kálvinista egyházat, amelynek szerinte a multban értékes nyugateurópai kapcsolatai voltak, amelyről azonban újabban külföldön jóformán semmit sem tudnak, mióta lelkészei idehaza tanulnak s mióta Magyarországon mint irodalmi és tanítási nyelv a latin helyébe a magyar lépett.

Doumergue-et első sorban az öt kálvinista hittudományi főiskola: a budapesti, pápai, debreceni, kolozsvári és sárospataki érdekli. Megállapítja, hogy mind e főiskolák, kivéve a budapestit, gimnáziummal és konviktussal vannak közvetlen kapcsolatban és az idői folyamán sajtóságos diákélet alakult ki bennük. Egyik különlegessége e főiskoláknak, melynek másával a francia professzor sem Franciaországban, sem másutt sehol nem találkozott, a „nagy“ és „kis legátusok“ intézménye, vagyis az a szokás, hogy a teológusok és a gimnázium felső osztályos, vagyontalan diákjai a karácsonyi és húsvéti szünetben meglátogatják a vidéki eklézsiákat s ott az isteni tiszteletben segédkezve, összeszedik a tanulmányaik folytatásához szükséges pénzt. Azelőtt „szuplikánsok“ is voltak, akik a falvakban a főiskolák részére gyűjtöttek adományokat. Az öt főiskola szervezete, tanítása, élete hasonlít egymáshoz, mindegyiknek megvannak azonban a maga nevezetességei és hagyományai. Debrecenben a főiskola tanári tanácstermében két érdekes arcképet lát: Lugossy Józsefét, a kiváló nyelvtudósét és Soós Gáborét, a kollégium egyik jótevőjét, aki 100.000 koronát hagyott rá. Megmutatják neki az imatermet is. Ez arról nevezetes, hogy 1849-ben a parlament eleinte ott ülésezett és csak amikor ez a helyiség szűknek bizonyult, költözött át a nagytemplomba, ahol kimondotta a Habsburg-ház trónvesztését.

Hogy a francia vendég lásson egy kálvinista magyar falut is, a debreceniek kiviszik Vámospércsre. Ott Nagy Dániel lelkész látja vendégül. Abban a szobában, ahol a pap fogadja, 1849-ben egy ideig Görgei lakott. A falu széles, hosszú utcáival, hófehérre meszelt, rendkívül tiszta, földszintes házaival kedvező benyomást tesz reá. Több házba benéznek. A legtöbb helyen értelmes, barátságos parasztasszonyok fogadják őket, mert a férfiak kinn dolgoznak a földéken. Mindegyik házban ott találják a bibliát, a zsoltáros könyvet és Kossuth arcképét.

Mindenütt le kell nekik ülnökök néhány percre és meg kell inniök egy-egy pohár bort. Megtekintik az iskolát s a templomot is, hol egy debreceni tanár imát mond Franciaországért, Azután a papnál bőséges vacsora következik. Előtte a vendégek *apéritif* gyanánt nyers szalonnát esznek az öklükből, amit a könnyű, délfrancia konyhához szokott Doumergue furcsa szokásnak talál. Vacsora alatt sok felköszöntő hangzik el, némely vendég két-három tósztot is mond.

Sárospatakon a kollégiumi könyvtár s a reformáció történetére vonatkozó emlékekben bővelkedő kastély, Kolozsvárott pedig a református templomnak régi kelyheket, vázákat, szőnyegeket, hímzéseket stb. tartalmazó kincstára ragadja meg Doumergue figyelmét.

Budapesten a kálvinista főiskolán, gimnáziumon és a skót misziós templomon s iskolán kívül megtekinti a város látnivalóit, köztük a Mezőgazdasági Múzeumot s a Parlamentet. Abból, amit a Parlamentről ír, kitűnik, hogy ettől a túlméretezett, túldíszes és keletiesen fényűző épülettől a puritán francia tudós nem volt elragadtatva. Budapestről kirándult Kúnszentmiklóásra Baksay Sándor püspököt meglátogatni. Kellemes meglepetés volt számára, hogy ott olyan gazdag francia könyvtárt talált, amely szerinte egy francia protestáns lelkésznek is becsületére válnék.

Doumergue műve nemcsak úti benyomásokat foglal magában, hanem a magyar kálvinista egyház viszontagságos történetét is, melynek megírásában a szerzőnek különösen Pokoly József és Révész Imre volt segítségére. Ismerteti a kálvinista egyház szervezetét és kormányzatát, érdekes dolgokat mond a kálvinizmus szellemi terén történő, újabb háttérbe szorításáról és a katolicizmus előretöréséről. Nagy elismeréssel emlékezik meg Szilassy Aladárnak, Szabó Aladárnak és Moody skót lelkésznek a hitélet fellendítését s az egyház erősödését célzó tevékenységéről és ajánlja a magyar kálvinistáknak egyházuk elszigeteltségének megszüntetésére a nemzetközi kapcsolatoknak újból való kiépítését, a modern idegen nyelveknek tanulását és a lelkészjelölteknek külföldi egyetemekre való küldését.

Doumergue élete végéig hazánk lelkes barátja maradt. Ennek bizonyossága, hogy 1924-ben egy francia folyóiratban védelmébe vette Magyarországot és cáfolta Draghicescu román szenátornak Boutroux francia filozófus előszavával ellátott, durva történeti hamisításokkal és ferdítésekkel telt, magyarellenes könyvét.

Budapestnek, a magyar társadalomnak, kultúrájának és politikájának éles kritikája André Duboscq 1913-ban megjelent könyve. Szerzője hosszabb időt töltött fővárosunkban és saját bevallása szerint azért írta munkáját, hogy honfitársainak bemutassa a magyarság igazi képét és kiábrándítsa őket azokból az illúziókból, melyeket közülük számosan a magyaroknak a hármasszövetséghez való viszonya s a franciák iránt oly gyakran hangoztatott barátsága tekintetében táplálnak.

Duboscq józan, tárgyilagos, sőt rideg megfigyelő, a rajongást, lelkesedést nem ismeri, tollát nem vezeti sem rokonszenv, sem ellenszenv, nem hízeleg, nem udvariaskodik, tényekre, adatokra támaszkodik, a kíméletlenségig őszinte, megjegyzései helyenkint bántók, sok esetben találók.

Budapestről elismeri, hogy szép fekvése van és első látásra impo-

zans benyomást tesz, de részleteiben vizsgálva, egy hirtelen megnövekedett, meglehetősen sívár, patina- és tradíció-nélküli, jellegtelen, amerikaias, modern nagyvárosnak bizonyul, amely szinte szégyenli a multját és igyekszik eltüntetni mindazt, ami arra emlékezteti. Francia létére megütközik azon a rombolási lázon, mely Budapesten dühöng s amelynek már számos értékes régi épület és történeti emlék esett áldozatul. A vezető szerepet szerinte nem a magyarság, hanem a zsidóság játssza benne. A keresztény és zsidó lakosság két külön réteget alkot, rem vegyül egymással, a magyarok azonban remélik, hogy a zsidóságot lassankint sikerül magukba olvasztaniok s idézi Keleti Károly statisztikus szavait, melyek értelmében a két faj keveredéséből remélhetőleg egy új, erős, eszes, szorgalmas, egészséges és gazdag nép fog megszületni.

A zsidóság szerepét Duboscq szerint a „kis magyar nemességnek“, a dzsentrinek hiúsága, könnyelműsége, úrhatnamsága s a munkától való irtózása magyarázza meg. Allításának bizonyítására Mikszáth novelláiból és Herczeg regényeiből közöl részleteket. A dzsentri a kereskedést, ipart és bankpályát magához méltatlan foglalkozásnak tekinti s másoknak, első sorban a zsidóknak, engedi át. Annál nagyobb tömegben tódul az állami hivatalokba, hol, ha csekély is a fizetése, nem kell sokat dolgoznia s módja van cím- és rangkórságának kielégítésére.

Azt állítja Duboscq, hogy a magyarok büszkéek „kultúrájukra“. Ez a kultúra szerinte német eredetű. Német mintára van megszervezve a tanügy, német hatás alatt áll a tudományos és művészeti élet, német befolyásra mutat a technika és a modernség imádata, vagyis a magyarságnak a németiséggel nemcsak politikai, gazdasági, pénzügyi, hanem erős művelődési kapcsolatai is vannak. Bár a németek nem rokonszenvesek, mint „katonailag erős, komoly“ nemzet imponálnak a magyaroknak s még a francia-barát hírében álló Apponyi Albert is 1908-ban a berlini interparlamentáris konferencián valóságos dicshimnusz zengett a német szellem egyetemességéről. Duboscq idézi Apponyi beszédének következő részletét: „Mi tanulmányoztuk s azt hisszük, ismerjük önöket és meg vagyunk győződve, sehol jobban meg nem értik a németeket, mint nálunk... Ha egy napon a Marsból a földre esnék egy ember és azt kérdezné tőlem, milyen nyelvet tanuljon, hogy megismerje az emberiség szellemi életét bolygónkon, feltétlenül a német nyelv tanulását ajánlanám neki. Csak e nyelv bírása biztosíthatná számára az egyetemes kultúrának, minden élő nép kultúrájának megismerését.“

Duboscq elismeri, hogy a francia szellemnek és ízlésnek sok híve van Magyarországon. A francia könyvek, színdarabok, női divat- és fényvüzési cikkek nagy kedveltségnek örvendenek s a francia nyelv tudása a magasabbrendű műveltség feltétele. Többet azonban nem lehet várni a magyaroktól. A magyar kormány politikája határozottan németbarát, sőt időnként francia-ellenes. 1870-ben Andrassy Gyula mint külügyminiszter volt az, aki Ausztriának Franciaország mellett a háborúba való beavatkozását megakadályozta. 1888-ban pedig kínos hatást tettek a franciákra Tisza Kálmán miniszterelnök és Széchenyi Pál kereskedelmi miniszter parlamenti beszédei, melyekben tapintatlan módon indokolták meg, hogy Magyarország hivatalosan miért nem

vesz részt az 1889-iki párizsi kiállításon. A helyzet csalódásmentes megítélése végett hivatkozik Duboscq Fejérváry Géza bárónak egy francia lapban megjelent nyilatkozatára is, melyben azt ajánlja a franciáknak, ne engedjék magukat félrevezettetni a magyar ellenzéki politikusok: Kossuth, Apponyi s társai „dörgő frázisai s nagyhangú és semmitmondó ígéretei” által, mert Ferenc József személye biztosíték arra, hogy a magyar külpolitikában semmiféle változás nem következik be és a hármasszövetséget a magyarok részéről a felbomlás veszélye nem fenyegeti.

A magyarság jellemzésére idézi még Duboscq a szlávbarát Loiseau-nak egyik munkájából a következő sorokat: „Szüksége van neki (t. i. a magyarnak) reklámra államférfiai, dicsőítésekre milléniumja, védőbeszédekre politikája s adományokra árvízkárosultjai részére, — biztos, hogy nálunk mindezt megtalálja... Csodálatosan „megdolgozta” Párizst; az övé ez a város éppúgy, mint Berlin és sokkal inkább mint Bécs. Szeretettreméltó, hízeglő, gyakran gazdag, ismeri az embereket. Budapesten éljenzi a német császárt — és még hogyan! — nekünk pedig azt mondja s el tudja hitetni még olyan emberekkel is, akiket nem tartunk naivaknak, hogy őket is a szabadság és a kultúra ugyanazon eszménye s ugyanaz az előkelő és széles látókör vezeti, mint hennünket.”

Loiseau tehát, akivel Duboscq, úgy látszik, azonosítja magát, alakoskodással és kétkulacsossággal vádolt bennünket. Némileg igaza volt, de túloz abban, amit a magyar politika berlini és párizsi sikereiről mond. Az igazság az, hogy minél inkább közeledett a világháború, a magyarság külpolitikai helyzete egyre kritikusabbá vált s mi lettünk Európának talán a legelhagyatottabb és legnépszerűtlenebb népe. Ebben az időben, mint Székfüj írja: „a magyarság üldözött és már-már körülfogott vad volt, egyetlen segedelme önmagán kívül a dualizmus biztos fedele volt, melyet maga versenyt romboló ellenségeivel.”

A nyolcvanas évektől fogva fokozatosan hűlő magyar-francia barátság felfrissítésére történt néhány figyelemreméltó kísérlet. Köztük talán a legjelentékenyebb Fontenay őrgróf budapesti francia konzul nevéhez fűződik, akinek közreműködése mellett 1907-ben megalakult a Francia-Magyar Irodalmi Társaság s megindult Huszár Vilmos szerkesztésében a *Revue de Hongrie*. Ez a mozgalom azonban túlságosan arisztokratikus és zártkörű volt, semhogy akár nálunk, akár Franciaországban erősebb visszhangot kelthetett volna. Francia kapcsolatai különösen abban nyilatkoztak meg, hogy Budapestre francia előadókát hívott meg, többek közt Funck-Brentano történészt, Blondel szociológust, Wilmotte irodalomtörténétíró-t, Dumas psychologust, Richepint s más tudósokat és írókat, akik Budapesten s vidéki városokban (Pécs, Szeged) előadásokat tartottak.

Fontenay-nak tevékeny része volt annak a franciabarát ünnepélynek rendezésében is, mellyel 1908-ban Pécsen a Mecsek lejtőjén a napoleoni háborúk idején a pécsi kórházakban elhalt francia katonák tiszteletére Zsolnay Miklós által felállított emlékművet felavatták. Ezen az ünnepélyen a francia kormányt több megbízottja képviselte, részt vettek rajta párizsi újságírók is és a francia hírlapok s képes lapok részletesen beszámoltak róla. Bécsben e francia-magyar barátkozást

nem jó szemmel nézték s csak a francia külügyminisztérium egy félhivatalos nyilatkozata akadályozta meg, hogy a szoboravatási ügyből diplomáciai bonyodalom nem keletkezett.

* *

*

A két világháború közé eső időszakban, amikor a háború lidércnyomásától megszabadult népekben ismét felébredt az utazási kedv, Magyarországon is jelentékeny mértékben megnövekedett az idegenforgalom. Francia utazók is nagy számban keresték fel ekkor hazánkat, köztük a francia irodalmi élet olyan kiváló alakjai, mint Paul Valéry, Georges Duhamel, Jérôme Tharaud, Jules Romains, Paul Maritain stb. Voltak köztük politikai utazók is, kiket a középeurópai helyzet és a trianoni békekötés következményei érdekelték. Sok francia katolikust vonzott a Budapesten lezajlott Szent Imre-jubileum (1930) és a nemzetközi eucharisztikus kongresszus (1938). Mindeme francia utazók számos könyvet, hírlapi és folyóiratcikket írtak rólunk, melyek tanulságos adatokat nyújtanak a magyar-francia szellemi kapcsolatok történetéhez. E munka terjedelme, sajnos, nem tette lehetővé, hogy róluk is beszámoljak, erre egy külön tanulmányban nyílik majd talán alkalmam.